Førerskab og folkestyre

K.E. Løgstrups kronikker om nazismen

Hans Hauge, Bjørn Rabjerg
& Sasja Emilie Mathiasen Stopa (red.)

Førerskab og folkestyre – K.E. Løgstrups kronikker om nazismen
Hans Hauge, Bjørn Rabjerg & Sasja Emilie Mathiasen Stopa (red.)

Forsideillustration: Detalje fra K.E. Løgstrups kronik "Nazismens Filosof".
Det har ikke været muligt at afklare ophavsrettighederne til
forsideillustrationen. Eventuelle krænkelser af ophavsretten er sket
utilsigtet, og retmæssige krav vil blive honoreret.

København: Fønix 2021
isbn 978-87-93600-23-2

Palmeserien #17
issn 2446-175X

Udgivet under en Creative Commons licens,
CC BY-NC-SA: Kreditering-IkkeKommerciel–DelPåSammeVilkår

www.foenix1976.dk

Indhold

Forord 7
Hans Hauge, Bjørn Rabjerg og Sasja Emilie Mathiasen Stopa

Den danske kontekst

Fra kristeligt ungdomsførerskab til nazistisk førerdyrkelse – Da førerbegrebet mistede sin uskyld 23
Carsten Bach-Nielsen

Vandene skilles – Om K.E. Løgstrup og Hal Kochs opfattelser af folkestyret under besættelsen 45
Tine Reeh

Den tyske indflydelse

Det Opprinnelige. Moral og jødisk-kristen livsforståelse – Løgstrup, Heidegger og Grønbech 79
Svein Aage Christoffersen

Løgstrups kritik af nazismen og førertanken 108
Bjørn Rabjerg

Løgstrup, Heidegger og Hitler 138
Svend Andersen

K.E. Løgstrups kronikker læst i lyset af hans disputatsarbejde 169
Kees van Kooten Niekerk

Livsfilosofi mellem demokrati og nationalsocialisme 195
Pia Rose Böwadt

Den franske forbindelse

Kronikker i kontekst 221
Hans Hauge

Den lutherske åre

"Føreren er en Autoritet i Folkets Tiltro til Ham" – Den lutherske baggrund for Løgstrups forståelse af førerskab og autoritet 249
Sasja Emilie Mathiasen Stopa

Ordningsteologien og loven hos Løgstrup i 1930'erne og 1940'erne 278
Martin Ravn

Den familiære situation

K.E. Løgstrups opgør med antisemitismen i tanke og handling..... 305
Jens Buchwald Andersen

”Min fars familie var døbte jøder” – Det nygifte Løgstruppar..... 331
Ole Jensen

De centrale tekster

Nazismens Filosof..... 353
K.E. Løgstrup

Førerskab og Diktatur I..... 362
K.E. Løgstrup

Førerskab og Diktatur II..... 371
K.E. Løgstrup

Rosemarie Løgstrups brev af den 1. august 1990..... 379
Rosemarie Løgstrup

Om bogens forfattere..... 384

Forord

Hans Hauge, Bjørn Rabjerg
og Sasja Emilie Mathiasen Stopa

Hitler er Europas største idealist. Og at netop det fører til de uhørte pogromer viser netop, at idealisme gør et menneske uimodtageligt. Idealisme lukker et menneske inde i sig selv og ude fra verden, ude fra medmennesket – ude fra ogsaa kulturen.

Det gælder i dag om at gøre sig klar over forskellen mellem idealisme og menneskeforstaaelse eller livsforstaaelse. Politik skal ikke være idealistisk, den skal ikke være baaret af "ideer", men af en menneskeforstaaelse. Og det er noget ganske andet.

Livsforstaaelsen skal bevare modtageligheden – aabenheden. Der ligger i virkeligheden uhyre meget i den forskel mellem idealisme og livs- og menneskeforstaaelse.

– K.E. Løgstrup[1]

[1] Noteshæfte XXV.3.1, s. 6. Dateringen er sandsynligvis november/december 1938, og "de uhørte pogromer" henviser efter alt at dømme til de såkaldte *november-pogromer* fra den 9.-10. november 1938, også kendt som Krystalnatten. Kritikken af idealismen påpegede det farlige ved et idébåret verdensbillede, hvor risikoen er, at idéen iværksættes på bekostning af mennesket, og var udbredt i Løgstrups generation, f.eks. hos hans skolekammerat fra Metropolitanskolen, Hans Scherfig, i bogen Idealister (1945). I en prædiken fra 20. marts 1938 finder vi et eksempel på Løgstrups kritik af nazismens idealisme: "Det er idealisme, det er begejstring, det er overbevisning om at tjene et mål, der er over een selv – der fører til forfølgelse og brutalitet. Det er overbevisning om at tjene det gode og gøre det rigtige, der rejser middelalderlig tortur og forfølgelse midt i vore dages Europa. De mennesker tror at tjene en god sag og en stor sag" (Løgstrup, *Prædikener fra Sandager-Holevad*, s. 92).

Om baggrunden for denne bog

Denne bog er foranlediget af den debat, der rejste sig i december 2019 i forbindelse med udgivelsen af lektor i filosofi Esther Oluffa Pedersens bog *Fremkaldte kulturrum: Diskussioner om demokrati og diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i tiden omkring Anden Verdenskrig* (Hans Reitzels Forlag 2019), som er en let bearbejdning af hendes doktordisputats. I bogen behandler Pedersen tre kronikker[2], som K.E. Løgstrup (1905-81) skrev i 1936, da han lige var vendt hjem til Danmark for at være sognepræst. I årene forinden, 1930-36, havde han hovedsageligt opholdt sig i udlandet – og i store dele af tiden i Tyskland –, hvor han var vidne til nazismens fremmarch og Hitlers erobring af magten i 1933. Debattens omdrejningspunkt er, hvordan Løgstrup i kronikkerne forholder sig til det nazistiske førerskab: Tilslutter han sig dette førerskab, sådan som Heidegger gjorde i en periode, fremstiller han det blot, eller lægger han ligefrem afstand til det?

Pedersen gør sig selv til talsperson for det første: "Løgstrups udlægning af Heideggers tilslutning til nazismen var ikke præget af distance."[3] Hun forklarer Løgstrups klare antinazistiske indstilling under krigen, hvor han blandt andet gik ind i modstandskampen, med, at han "gennemgik […] en parallel udvikling" med Arne Sørensen, som også var modstandsmand, men som i 1936 kom med positive udsagn om det nazistiske Tyskland i bogen *Det moderne menneske*.[4] I et interview bragt i forbindelse med bogen udtaler Pedersen

[2] "Nazismens Filosof" (*Dagens Nyheder* den 14. april 1936), "Førerskab og Diktatur (I)" (*Dagens Nyheder* den 24. juni 1936) og "Førerskab og Diktatur (II)" (*Dagens Nyheder* den 25. juni 1936). Især den første af kronikkerne har været genstand for debat, men den efterfølgende dobbeltkronik er også væsentlig. Kronikkerne bringes til sidst i denne bog.

[3] Pedersen, *Fremkaldte kulturrum*, s. 263.

[4] Som Pedersen påpeger, er Sørensen dog samtidig særdeles kritisk over for nazismen (Pedersen, *Fremkaldte kulturrum*, s. 63).

ydermere: "Løgstrup omtalte rosende 'Førerskabet' som en moralsk forbindelse", og hun uddyber:

> Ja, den måske mest overraskende position i 1930'erne var teologen Knud Eiler [sic] Løgstrups. Hjemvendt fra et længere studieophold i Tyskland skrev han i 1936 tre kronikker, hvor han roste Hitler og Heidegger for deres filosofiske begrundelse af førerskabet af den tyske nation. Denne argumentation byggede i lighed med Arne Sørensens på en forestilling om en engageret tilslutning til (kristne) værdier frem for den passive og tilbagetrukne intellektuelle analyse af kosmopolitisk humanisme.[5]

Pedersens opfattelse er i modstrid med den, man finder hos Jørgen Dehs i hans efterskrift til førsteudgaven af Løgstrups bog *Martin Heidegger* (1996). Hvor Pedersen hævder, at Løgstrup *ikke* lægger nogen distance til Heidegger i kronikken, skriver Dehs det modsatte:

> At Løgstrup ikke er uden kritisk distance til sit emne [Martin Heideggers tænkning, red.], har han flere gange demonstreret i løbet af sit forfatterskab: lige fra aviskronikken i 1936 om "Nazismens Filosof" til den posthumt udgivne tekstsamling *Ophav og omgivelse: Metafysik III*, hvor han stærkt polemisk tager fat om Heideggers værenstænkning.[6]

Dehs fremhæver således netop kronikken som et eksempel på distancering. Også kirkehistorikeren Elith Olesen bemærker en distancering. I sit store værk om Arne Sørensen analyserer han kronikkerne, om hvilke han skriver, at de

---

[5] Jelstrup, "Fremkaldte kulturrum – interview med filosoffen Esther Oluffa Pedersen".

[6] Dehs, "Fænomenologiens og kunstens verden", s. 116.

> […] er særegne derved, at han [Løgstrup, red.] overhovedet ikke benytter de kulturradikales og kommunisternes standardiserede skældsordsretorik over for Nazismen, men vurderer den sagligt distancerende, – og dog kan den opmærksomme læser ikke være i tvivl om hans antinazistiske holdning og hans urokkelige ståsted på demokratiets grund. Han har endog råd til at behandle Nazismen og Hitler med velovervejet humor og ironi.[7]

Om forholdet til Heidegger i den første kronik påpeger Olesen,

> […] at der så at sige optræder to Martin Heideggere, dels nazisten, som Løgstrup afskyr, dels filosoffen, som han er inderligt enig med i sin polemik mod den Kant'ske erkendelseslære.[8]

Pedersens opfattelse af Løgstrups forhold til Hitler og nazismen affødte reaktioner, og resultatet blev en diskussion i *Kristeligt Dagblad*, hvor de pågældende kronikker blev læst på meget forskellig måde og således forstået enten som tilslutning til eller afvisning af nazismens førertanke. Men hvorfor er det så svært at finde ud af, hvad Løgstrup egentlig mener? Kan man ikke bare læse kronikkerne og på den måde finde frem til, hvad der står? Tilsyneladende er det ikke så let, og i et brev fra 1990 peger Løgstrups enke, Rosemarie Løgstrup, på, at en del af svaret måske skal findes i Løgstrups metode:

> Noget helt andet er, om Knuds metode kan lægge op til misforståelser. Metoden hang selvfølgelig sammen med hans helt selvfølgelige udgangspunkt: at ville finde frem til den anden parts intention. Men det betyder at følge modpartens tankegang, så langt det overhovedet lader sig gøre; det indebærer også at referere ham in bonam partem.

---

[7] Olesen, *Menneske af et århundrede*, s. 333.
[8] Sst.

> Det er nok svært for en nutidig læser, der er vant til, at folk profilerer sig kraftigt fra starten af ved hjælp af polariseringsmetoden, at forstå, at gengivelsen af modpartens intention ikke betyder indforståelsen med denne intention. Måske er det fartdjævelens sejr, der slet ikke tillader en så langsommelig fremgangsmåde?[9]

Rosemarie Løgstrup påpeger, at Løgstrup så det som en akademisk redelig metode, at man i redegørelsen for et synspunkt fremstillede dette *indefra*, således som fortalerne for synspunktet selv opfattede tingene. Først efter en sådan loyal fremstilling, der tilmed skulle fremføre synspunktet så stærkt som muligt, kunne man komme med sin kritik og præsentere sin egen opfattelse. Risikoen er dog, at den manglende tydelige distancering kan misforstås som en tilslutning. Denne metode genfindes talrige steder i Løgstrups forfatterskab. Som eksempler kan nævnes hans fremstilling af Max Scheler i prisopgaven fra 1932[10], fremstillingen af de filosofiske og teologiske modstandere i disputatsen 1942[11], fremstillingen af Kierkegaard og Heidegger i hans bog fra 1950[12], og man kunne blive ved. Det er helt almindeligt, at Løgstrup fremskriver en filosofisk, politisk eller teologisk position fuldstændig indforstået, så man som læser ikke fornemmer nogen form for kritik, før han lader "sig selv" komme til orde.

---

[9] Brev fra Rosemarie Løgstrup til Arno Victor Nielsen, 1. august 1990. Brevet er skrevet i forbindelsen med, at filosoffen Arno Victor Nielsen sammen med radiomanden Helmuth Friis lavede et program om Heidegger og nazismen, hvor Løgstrups kronikker blev omtalt. Nielsen sendte efterfølgende båndet til Rosemarie Løgstrup, hvilket hun takker for i brevet, som kan læses i dets helhed til sidst i denne bog.

[10] Løgstrup, *En Fremstilling og Vurdering af Max Scheler's: "Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik"*.

[11] Løgstrup, *Den erkendelsesteoretiske Konflikt mellem den transcendentalfilosofiske Idealisme og Teologien.*

[12] Løgstrup, *Kierkegaards og Heideggers eksistensanalyse og dens forhold til forkyndelsen.*

Det er desuden værd at kaste et blik på Løgstrups brevveksling med ungdomsvennen, professor i kirkehistorie Hal Koch. Koch, der var yderst kritisk overfor nazismen og dens førerideologi, roser kronikken om nazismens filosof i et brev, der stammer fra få dage før, den udkom.[13] Havde Koch fornemmet nazistiske sympatier i kronikken, skrev han næppe, som han gør:

> Vodroffsvej 6, Skærtorsdag.[14]
>
> Kære Koste[15]!
>
> For længe siden burde jeg have skrevet til dig om din Kroniks Skæbne; men jeg havde egentlig bestemt at jeg vilde sende dig et rigtigt Brev – jeg havde faktisk godt Lyst til at korrespondere paa gammeldags Vis med lange og regelmæssige Breve – men jeg indser nu, at det lader sig ikke gøre. Naar man altid har travlt og er møjtræt, kan det ikke nytte noget at tro, at man kan skrive Breve. Men altsaa Sagen: Baade Bodil og jeg læste Produktet med udelt Interesse og Beundring. Jeg fandt den særdeles velegnet og ringede Stangerup op. Han vilde meget gerne have den, og jeg formoder altsaa, at den enten er kommet i disse Dage eller snart maa kunne ventes. Den var efter min Mening et Mønster paa en god Kronik, omend Begyndelsen vel var lidt højtflyvende for ikke filosofiske Aander.[16]

---

[13] Brevet er fra skærtorsdag 1936, som lå den 9. april (se i øvrigt næste note vedr. datering). Kronikken udkom fem dage efter, den 14. april.

[14] Brevet er ikke dateret, og det er ved en fejl blevet placeret blandt brevene fra 1935 i *Venskab og strid*. Men det må stamme fra 1936, eftersom Koch i brevet nævner kronikken, der er under udgivelse, og spørger til, hvordan Løgstrup har det med at være præst ("Hvordan lever I derovre – og først og fremmest: hvordan er det at være Præst?", Løgstrup og Koch, *Venskab og strid*, 24).

[15] Kochs kælenavn for Løgstrup.

[16] Brev fra Koch til Løgstrup, *Venskab og strid*, s. 24. I teksten omtales Hal Kochs hustru Bodil, den senere kirkeminister (fra 1950) for Socialdemokratiet, og Hakon Stangerup, der var kulturredaktør for avisen *Dagens Nyheder*, hvor de tre kronikker blev bragt.

Få år efter, i forbindelse med krigens udbrud, diskuterede Løgstrup og Koch, hvordan de danske ungdomsorganisationer bedst kunne rustes til at modstå nazistisk ideologi. De enedes om, at det skulle ske ved at styrke demokratiseringen gennem folkeoplysning, hvilket Koch arbejdede for i sin egenskab af leder af paraplyorganisationen *Dansk Ungdomssamvirke*. I et brev fra den 10. november 1940 advarer Løgstrup Koch mod, at man i ungdomsorganisationerne fokuserer "paa en rent abstrakt forstaaet danskhed", fordi dette "[h]vor paradoksalt det end lyder, […] bereder jordbunden for national-socialisme":

> Men naar nu Dansk Ungdomssamvirke er blevet til Das reine Organisieren an sich paa en Danskhed, der i dens indholdsløshed er rent abstrakt forstaaet – hvad bliver der saa sagt – paa tillidsmandsmøder, paa repræsentantskabsmøder, paa de store møder – hvad bliver der egentlig at sige? Ja, det er ganske klart. Der bliver formanet til Danskhed. Der bliver appelleret til Danskhed. "Ildnende" som det hedder i den lokale presse. Men formaningerne har Fanden opfundet, og Hitler har sat dem i system som appeller. Er der noget, der er saa dræbende for al sundhed som formaninger, som appellerer, som begejstrer for begejstringens egen skyld – og danskhed, hvad det saa ellers ogsaa er, er det ikke først og fremmest sundhed? Men hvad satan skal det betyde at formane et sundt menneske til at være et sundt menneske, som om sundhed bestod i det at rende rundt og passe paa sin sundhed og ville være sund og tænke paa at være sund – det er sgu sygt.[17]

Problemet med disse appellerende formaninger er, at budskabet kommer til at hænge folk ud af halsen:

> men altsaa til disse møder med disse formaninger skal unge danske, og det vil sige unge mennesker, der er sunde,

[17] Brev fra Løgstrup til Koch, sst., s. 53.

> der har instinkterne i behold – til de møder skal de ikke komme mange gange, før danskhed hænger dem ud af halsen. – Og saa har Dansk Ungdomssamvirke beredt jordbunden for Nationalsocialismen. Det er mit ramme alvor.[18]

Ifølge Løgstrup må man sørge for at holde en politisk diskussion åben, som ikke er parti-, men kulturpolitisk[19], og Dansk Ungdomssamvirke skal skabe rammerne for dette i de år, hvor krigen pågår:

> Det bliver aldeles ødelæggende, hvis ungdommens politiske interesse skal steriliseres for eksempel i fem – og fem aldeles afgørende aar, i hvilke hele interessen er politisk, men bare undertrykt. Der maa ske til stadighed en politisk debat, der ikke er parti-, men kulturpolitisk. – Og det er netop den, som organisationslederne – ved siden af den historiske og litterære studiekreds maaske – netop nu har tid til, for der bliver ikke saa meget at organisere og agitere for indenfor de politiske partier i alle fald.[20]

Udfaldet af diskussionen mellem Løgstrup og Koch bliver den politiske fokusering på parlamentarisme og demokrati, som Koch gjorde til sin linje i Dansk Ungdomssamvirke.[21]

---

[18] Sst., s. 54.

[19] Når Løgstrup taler om kulturpolitik, drejer det sig ikke som i dag om fordeling af ministerielle midler (kulturministeriet oprettedes først i 1961), men om en mere grundlæggende debat om livsforståelse.

[20] Brev fra Løgstrup til Koch, *Venskab og strid*, s. 60.

[21] Som yderligere læsning kan anbefales Henrik S. Nissens forord til brevvekslingen *Kære Hal, Kære Koste*, som er genoptrykt i den nye og udvidede udgave *Venskab og Strid* s. 7-17, samt Ove Korsgaards efterskrift samme sted s. 236-263.

Om indholdet af denne bog

De indledende bemærkninger om Løgstrups metode og hans debat med Hal Koch understreger, at spørgsmålet om, hvordan Løgstrup forholdt sig til nazismens førerforståelse, kræver dybdegående analyse og fortolkning af kronikkerne i lyset af deres komplekse samtid. Bogens tolv artikler bidrager med hvert sit perspektiv til at afdække den politiske, filosofiske, teologiske og familiemæssige baggrund for kronikkerne.

Bogen lægger for med at afdække den danske kontekst. Carsten Bach-Nielsen beskriver i sin artikel "Fra kristeligt ungdomsførerskab til nazistisk førerdyrkelse – Da førerbegrebet mistede sin uskyld", den centrale rolle, som førerbegrebet spillede i de kristne ungdomsbevægelser, både de indremissionske og de grundtvigske, samt i spejderbevægelsen fra midten af det 19. århundrede og frem. Begrebet var afgørende for den feudale ridderromantik, der prægede disse bevægelser, men fik en tiltagende grel bismag fra og med nazismens fremkomst.

Løgstrups debat med Hal Koch i 1930'erne og 40'erne – i breve og i offentligheden – danner udgangspunkt for en analyse af deres forståelse af demokrati i Tine Reehs artikel "Vandene skilles – Om K.E. Løgstrup og Hal Kochs opfattelser af folkestyret under besættelsen". Ifølge Reeh udsprang deres uenigheder, som blandt andet kom til udtryk i uenighed om samarbejdspolitikken, af en teologisk uenighed om forholdet mellem det relative og det absolutte i samfundsliv og politik. Forskellen var en konsekvens af deres forskellige teologiske udgangspunkter; hvor Koch betonede Luthers retfærdiggørelseslære, tog Løgstrup afsæt i skabelsesteologien.

Efter denne indkredsning af særligt danske forhold drejer de efterfølgende fem artikler sig mere specifikt om kronikkerne og om Løgstrups livtag med indflydelsen fra tysk filosofi. Svein Aage Christoffersen trækker i sin artikel "Det Opprinnelige. Moral og jødisk-kristen livsforståelse –

Løgstrup, Heidegger og Grønbech" linjer fra Løgstrups etisk kvalificerede tænkning om det skabte liv til 1930'ernes modernitetskritiske jagt på det autentiske liv i dets oprindelighed. Christoffersen gennemgår Heideggers "oprindelighedstænkning" og aner en tragisk undertone i Løgstrups kronik, der afslører Heidegger som Hitlers talerør. Desuden analyserer Christoffersen, hvordan Løgstrup inspireres af og diskuterer med den vitalistiske livsforståelse hos Vilhelm Grønbech.

I sin artikel "Løgstrups kritik af nazismen og førertanken" nærstuderer Bjørn Rabjerg de tre omstridte kronikker med henblik på at afdække, hvordan Løgstrup forholder sig til førerbegrebet. Som baggrund for analysen inddrager Rabjerg Løgstrups prisopgave om Max Schelers fænomenologiske etik fra 1932, hvor Løgstrup præsenterer en entydigt negativ antropologi, samt hans noter fra Heideggers forelæsninger, som han fulgte i vintersemesteret 1933-34, med særligt henblik på udlægningen af Platons hulelignelse. Rabjerg viser, hvor væsentligt for en analyse af Løgstrups værker det er at være sig bevidst om hans metode eller arbejdsstrategi: Først saglig og loyal redegørelse for positionen og dernæst kritisk stillingtagen. Med det in mente argumenterer Rabjerg for, at Løgstrup i kronikkerne ved hjælp af sarkasme tager afstand fra det politiske førerskab, der uundgåeligt vil udarte sig til diktatur.

Svend Andersen undersøger i artiklen "Løgstrup, Heidegger og Hitler" Løgstrups forhold til Heidegger og nazismen med centrum i en nærlæsning af "Nazismens filosof". Andersen gennemgår centrale forestillinger i Heideggers forelæsningsrække, som Løgstrup hørte og flittigt noterede fra, og giver desuden et indblik i den opfattelse af Heidegger og nazismen, som han selv mødte hos Løgstrup i sin studietid i 1960'erne. Derudover inddrager Andersen Løgstrups studier af Luthers ordningsteologi, som han bedrev sideløbende med offentliggørelsen af de tre kronikker, og som kan bidrage til at nuancere dobbeltkronikkens førerforståelse.

Kees van Kooten Niekerk læser Løgstrups kronikker i lyset af hans disputatsarbejde og hævder, at det ønske om en afklaring af hans forhold til nazismen og demokratiet, som man godt kunne nære efter læsning af den første kronik, imødekommes af dobbeltkronikken, hvor afvisningen af nazismen og opbakningen til demokratiet er tydelig. Ifølge Niekerk bør man ikke i bagklogskabens klare lys klandre Løgstrup for hans manglende radikalitet i kritikken af nazismen og for, at han forholdt sig for tøvende til demokratiet, eftersom hans stillingtagen var præget af en ganske anden historisk situation, som blandt andet var farvet af Weimarrepublikkens sammenbrud. Niekerk påpeger desuden, hvordan Løgstrup senere i sit forfatterskab bliver en utvetydig fortaler for demokrati.

I artiklen "Livsfilosofi mellem demokrati og nationalsocialisme" undersøger Pia Rose Böwadt den inspiration fra livsfilosofien hos for eksempel Max Scheler og Hans Lipps, der præger Løgstrups skabelsesteologi og kommer til udtryk i hans betoning af 'livet selv' som en absolut størrelse samt i opgøret med den pæne borgerlighed og i teknik- og kulturkritikken. Til forskel fra den tyske livsfilosofi, der hos blandt andre Alfred Baeumler fører til nationalsocialisme, udfolder Løgstrup en dansk og kristen livsfilosofi med rødder hos Grundtvig og vægt på livsoplysning. Ifølge Böwadt tager Løgstrup afstand fra den nietzscheansk inspirerede livsfilosofi, der ikke skelner mellem det magtbegærlige menneske og 'livet selv', og som gør rovdyret til ideal og forherliger krigen.

Dernæst undersøger Hans Hauge i sin artikel "Kronikker i kontekst" forbindelsen til den franske personalisme gennem en nærlæsning de seks kronikker, som Løgstrup skrev i tiden fra 1936 til 1938. Personalismen blev ifølge Hauge et perspektiv, hvorfra Løgstrup kunne forholde sig til og kritisere den tyske og danske tænkning i samtiden. Hauge fremhæver, at Løgstrup politisk var påvirket af personalisternes 'ninisme', der hverken støttede det politiske højre eller venstre (*ni gauche*

ni droite), og at han, som dem, var kritiker af markedskræfter, massekultur, liberalisme, kapitalisme og socialisme.

Herefter eftersporer to artikler forskellige forgreninger af en luthersk åre i Løgstrups tænkning i 1930'erne og 40'erne. Sasja Emilie Mathiasen Stopa undersøger i sin artikel "'Føreren er en Autoritet i Folkets tiltro til Ham' – Den lutherske baggrund for Løgstrups forståelse af førerskab og autoritet", hvordan Løgstrups beskrivelse af førerskab i dobbeltkronikken har sine rødder i en luthersk autoritetsforståelse, der betoner tilliden mellem autoriteter og deres undergivne. På den baggrund argumenterer Stopa for, at Løgstrups samfundsforståelse, der kredser om begreber som ære, lydighed og tillid, trækker på og traderer en luthersk tillidskultur, som hun eftersporer i Luthers egen teologi og hos de centrale danske teologer Erik Pontoppidan og N.F.S. Grundtvig.

I sin artikel "Ordningsteologien og loven hos Løgstrup i 1930'erne og 1940'erne" undersøger Martin Ravn forskelle og ligheder i opfattelsen af skabelsesordninger og livslove henholdsvis hos Løgstrup og i samtidens tysksprogede lutherske ordningsteologi, særligt hos Friedrich Gogarten. Løgstrup formulerede ligesom Gogarten et skabelsesteologisk alternativ til Barths ensidige åbenbaringsteologi, men hvor Gogarten som flere andre lutherske teologer dermed gav den nazistiske stat teologisk legitimitet, fastholdt Løgstrup ordningerne og livslovene som uafhængige af konkrete politiske bevægelser.

Endelig afdækker to artikler Løgstrups familiemæssige omstændigheder og giver nye oplysninger om Løgstrups tyskjødiske familie samt hans bestræbelser på at hjælpe dem i deres penible situation under nazismen. Jens Buchwald Andersen understreger i sin artikel "K.E. Løgstrups opgør med antisemitismen i tanke og handling" det indgående kendskab til forholdene i Tyskland under nazismen, som Løgstrup havde i kraft af sit ægteskab med Rosemarie Løgstrup, der var ud af

en kristen familie med jødisk afstamning, hvoraf flere blev ofre for Holocaust. Andersen viser, hvordan Løgstrup tidligt og på nærmeste hold kendte til de fatale konsekvenser af det, han benævnte den antisemitiske "hadpsykose" og tog skarpt afstand herfra i prædikener og foredrag, og gennem handling; privat ved at hjælpe Rosemarie Løgstrups forfulgte familiemedlemmer og politisk gennem sin indsats i modstandskampen.

Ole Jensen fastholder i sin artikel "'Min fars familie var døbte jøder' – Det nygifte Løgstruppar", at uanset hvor kongenialt Løgstrup i den første kronik end skildrer Heideggers opfattelse, er det ikke udtryk for, at han deler den. Løgstrup giver uforfærdet og sagligt den nuancerede sandhed en chance, men følger ikke Heideggers filosofiske *salto mortale* fra eksistentialistisk tænkning til politisk handling. Herfor taler både Løgstrups afstandtagen fra nazismen i alle tre kronikker, det faktum, at Rosemarie Løgstrups familie på fædrene side var af jødisk afstamning, og at flere familiemedlemmer blev dræbt som følge af nazisternes magtovertagelse, samt ikke mindst hans senere indsats i modstandskampen.

Til sidst i bogen findes et genoptryk af de tre kronikker, "Nazismens filosof", "Førerskab og Diktatur I" samt "Førerskab og Diktatur II", og af Rosemarie Løgstrups brev til Arno Victor Nielsen fra 1990. Eftersom alle bidrag i større eller mindre grad henviser til kronikkerne, er de ikke anført i de individuelle litteraturlister. Artiklerne har for fleres vedkommende cirkuleret i forfatterkredsen og bærer præg af en stærk indbyrdes sammenhæng, hvorfor vi har udeladt de mange oplagte krydshenvisninger, der ville forstyrre læsningen. Artiklerne af Rabjerg, Reeh og Stopa er fagfællebedømt.

Esther Oluffa Pedersen er blevet inviteret til at bidrage, men har desværre venligt takket nej. Vi håber, at bogen kan medvirke til at nuancere den væsentlige og komplicerede debat om Løgstrups forståelse af førerskab og hans stilling-

tagen til nazismen, som Pedersen igangsatte, men også informere den bredere debat om demokratiet som en styreform, der blev udfordret i mellemkrigstidens Danmark.

Litteratur

Dehs, Jørgen, "Fænomenologiens og kunstens verden", i: Løgstrup, K.E.: *Martin Heidegger*, Frederiksberg: Det lille forlag 1996, s. 116-128.

Jelstrup, Dorthe, *Fremkaldte kulturrum – interview med filosoffen Esther Oluffa Pedersen*, 02.10.2019, https://pov.international/fremkaldte-kulturrum-interview-med-filosoffen-esther-oluffa-pedersen/.

Løgstrup, K.E., *Den erkendelsesteoretiske Konflikt mellem den transcendentalfilosofiske Idealisme og Teologien*, Aarhus: Klim 2011.

Løgstrup, K.E., *Kierkegaards og Heideggers eksistensanalyse og dens forhold til forkyndelsen*, Aarhus: Klim 2013.

Løgstrup, K.E., *En Fremstilling og Vurdering af Max Scheler's: "Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik"*, Aarhus: Klim 2016.

Løgstrup, K.E., *Prædikener fra Sandager-Holevad*, Elsebeth Diderichsen og Ole Jensen (red.), København: Gyldendal 1995.

Løgstrup, K.E. og Hal Koch, *Venskab og strid*, Aarhus: Klim 2010.

Olesen, Elith, *Menneske af et århundrede. Arne Sørensen 1906-1978*, Herning: Poul Kristensens Forlag 2006.

Pedersen, Esther Oluffa, *Fremkaldte kulturrum: Diskussioner om demokrati og diktatur, humanisme, ansvar og videnskab i tiden omkring Anden Verdenskrig*, København: Hans Reitzels Forlag 2019.